

V.E.J.M. Claes (UFSIA, Antwerpen)

HOLGER DRACHMANN EN VLAANDEREN

Een klerikale vergissing uit het jaar 1912

Een van de eerste artikelen die de jonge licentiaat Alex Bolckmans aan de Skandinavische literatuur wijdde, was de bijdrage 'Holger Drachmanns reisherinneringen uit Nederland en België', die gepubliceerd werd in het *Album Prof. Dr. Frank Baur* (deel 1, Antwerpen 1948, blz. 90-98). Het is me een genoeg veertig jaar later met een artikel dat hierbij aanknoopt te kunnen bijdragen tot zijn eigen hulde nu hij als professor dr. Alex Bolckmans tot het emeritaat wordt toegelaten.

In zijn inleiding tot het zojuist genoemde artikel schetst A. Bolckmans kort de betekenis van Holger Drachmann voor de Deense letterkunde en wijst hij op de plaats die de bewuste reisimpressies innemen in de ontwikkeling van de Deense dichter. In de eerste reisbrieven zijn er nog duidelijke sporen aanwezig, die verraden dat Drachmann een geliefd leerling van Georg Brandes geweest is, maar in het belangrijke werk *Ostende-Brügge* - het laatste opstel uit de reeks - heeft hij met zijn oude leermeester gebroken.

In hoofdzaak echter beperkt A. Bolckmans zich tot een kritische bespreking van de gegevens die de aandacht van Holger Drachmann bij zijn bezoek aan Nederland en België geboeid hebben, gegevens die ook de lezer uit de Lage Landen het meest interesseren. Dat kan dan het werk zijn van schilders als Rembrandt, Jan Steen of Rubens, het verblijf van de Deense koning Christiaan II in Lier en zijn liefde voor Dyveke, de Vlaamse beweging en het verzet tegen de verraderlijke Franse geest.

Bij dit laatste punt vermeldt A. Bolckmans ook de warme belangstelling en sympathie van de Deense schrijver voor de Vlaamse beweging. Dat is dan precies in het reeds genoemde werk *Ostende-Brügge*, dat opgenomen werd in *Skyggebilleder fra Rejser i Indland og Udland* (1883) en na zijn dood herdrukt werd in het tweede deel van zijn *Poetiske Skrifter* (1911 en 1927). In de tweede uitgave van deze laatste, door Vilhelm Andersen bezorgde editie, die

dan evenwel eenvoudig *Skrifter* heet, staat het op blz. 199-296 van het tweede deel (1920). Mijn verwijzingen betreffen deze laatste uitgave.

A. Bolckmans zegt dus wel dat Drachmann zich in *Ostende-Brügge* "volledig van Brandes los(maakte)" en zich "bij diens bitterste tegenstanders" schaarde (91). Hij vermeldt ook de tegenstelling tussen "het mondaine Oostende en het ingetogen Brugge" die als voorwendsel gebruikt wordt "om Brandes' opvattingen heftig en zeer goed gestaafd ook, aan te vallen" (96). Verder gaat hij echter niet in op de tegenstelling Oostende-Brugge en op de betekenis die hieraan gehecht wordt in de Deense literatuurgeschiedenis. Dat lag ook niet in zijn bedoeling zoals uit het bovenstaande al wel gebleken is.

Wanneer twee Vlaamse steden in een werk uit een vreemde literatuur de centrale gedachtespil vormen, is het niet te verwonderen dat reeds eerder, nl. in het begin van deze eeuw, een andere Zuidnederlander getroffen werd door de inhoud van dit werk. Juist om die reden wil ik in dit artikel wat meer aandacht besteden aan de tegenstelling Oostende-Brugge en aan de betekenis ervan in de Deense literatuurgeschiedenis, vooral omdat de Westvlaming die ik bedoel, Arthur Coussens, de houding van Holger Drachmann in *Ostende-Brügge* totaal verkeerd interpreteert.

In 1912 verscheen in *Biekorf* (jg. 23, blz. 97-106) een opstel van de hand van de Westvlaamse priester Arthur Coussens onder de titel 'Holger Drachmann en Vlaanderen'. Dit opstel werd met enkele kleine wijzigingen herdrukt in Coussens' boek *Pennetrekken uit Denemarken* (Thielt, J. Lannoo-Maes, 1913, blz. 152-166).

Arthur Coussens was geboren in Tielt op 1.9.1883 en overleed in Ichtegem op 19.1.1926 ten gevolge van de nawerking van tijdens de eerste wereldoorlog aan het front ingeademde gifgassen. In zekere zin kan men hem via het Sint-Jozefscollege in Tielt, waar hij Cyriel Verschaeve als leraar had, en het klein-seminarie in Roeselare, waar hij filosofie studeerde, beschouwen als een telg van de Westvlaamse school van Guido Gezelle en Hugo Verriest. Het tijdschrift *Biekorf*, waarin Coussens trouwens nog twee andere artikelen over Denemarken en de Deense literatuur publiceerde, werd gesticht in de onmiddellijke omgeving van Gezelle en trachtte zijn geest voort te zetten. In de traditie van die Westvlaamse school passen eigenschappen als een gretige geestelijke en intellectuele openheid, met name een gerichtheid op de taal en letterkunde van verwante Germaanse volkeren - Coussens is leraar Engels en Duits geweest en vertaalde werken uit het Duits, Engels en Deens -, maar aan de andere kant ook een radikale kompromisloze geloofsovertuiging, die kon

leiden tot een bevooroordeelde afwijzing van ander ideeëngoed en afwijkende levenshoudingen.

We merken ook dadelijk in het artikel van Coussens over Drachmann dat hij objectief begint, maar vrijwel onmiddellijk daarop zijn priesterlijke bezorgdheid laat spreken en toestanden ongenueanceerd veroordeelt, die hij zich in zijn katholieke omgeving niet zou kunnen voorstellen. Twee voorbeelden, waaruit overigens tevens blijkt dat Coussens op gebied van taaluiting een zwakker broertje is in de Westvlaamse school:

"Al vroeg begon (Drachmann) met den beroemden hoogleeraar Georg Brandes zijn stem te verheffen voor de geestelijke ontvoogding van zijn land. Wel was Denemarken protestant en was het met den dag klaarblijkend steeds ellendiger gesteld met het geloofsleven van dat volk. Wel was het zelfs beangstigend om zien hoe om de jaren '70 er reeds zooveel Denen waren die van godsdienst niets meer moesten weten en louter stoffelijk geworden waren. Bij zoo velen was het weerstandsvermogen tegen de lasten en kwalen van 't leven reeds slap gevallen door 't verliezen van de hoop op een toekomstige eeuwigheid van belooning: de zelfmoorden namen onrustig toe onder dat ontkracht volkje... Zoovelen geraakten alle besef van maatschappelijke en huiselijke plichten kwijt omdat de christelijke naastenliefde vervangen was door zelfzucht en Christus' wet door een teugellooze vrijheid..."¹.

En verder:

"Een hoogbegaafd kunstenaar was hij toch. Zijn naam behoort met enkele andere uit zijn land tot de wereldletterkunde. Wanneer zijn godsdiensthaat en zijn wrok tegen het 'ooroordeel' niet aan 't woord kwamen, schreef hij natuurlijk, innig-roerend, bekoorlijk, vooral over het visschers- en zee-mansleven. Maar die haat en die wrok leefden heftiger dan ooit bij hem op, tijdens zijn verblijf in Vlaanderen. Alleen dat grijnst ons toe uit zijn reisboek"².

Dan begint Arthur Coussens de inhoud van *Ostende-Brügge* weer te geven. Hij wijst op de tegenstelling met Johannes Jørgensen en anderen die Brugge bezochten en het zonniger en mooier beschreven hebben, want: "Heel anders legde Drachmann het aan. Hij had zijn godsdiensthaat mede op reis en zijn zucht naar naturalismus; zijn kunstenaarsziel bleef beroofd van den indruk van Brugge's schoonheid"³.

Deze bewering probeert Coussens ook te staven met volgende citaten die hij uit het werk van Drachmann vertaalt:

"Wij moeten ons vrij maken van het onverklaarbare. (...) Zooniet is het de rechte weg in de klauwen van de 'zwarten'. Zie hoe zij omsluipen in Brugge's doodstille straten, langs de traag heenvloeiende reien, in en uit de honderden kloosterpoorten en kerkdeuren, die priesters met den spottenden glimlach op het geschoren gelaat en den vluchtigen blik in de half-toegeknepen oogen... Echte wolven..."⁴.

Deze laatste woorden "Echte wolven" vind ik in de Deense tekst in de verzamelde *Skripter* II (1920) niet terug. Wel noemt hij de priesters een beetje verder in de tekst "wolven":

"Véd Du ikke, at Brügge er berømt for tre Ting: sine Kniplinger, sine Kvinder og sin Ultraklerikalisme? Se paa disse Kvinder. Spansk Afstamning, min Ven! Og se paa det Blik, hvormed de Sorte betragter disse Kvinder. Ulvene og deres Bytte"⁵.

Zulke uitlatingen moeten de priester Arthur Coussens geïrriteerd hebben. Die antiklerikale houding stelt hij bovendien klaarblijkelijk gelijk met een uitnodiging tot losbandig leven in Oostende, die hij meent te mogen terugvinden in volgend citaat, waarvan hij de sarcastische toon - Drachmann bedoelt in feite het tegenovergestelde! - niet eens begrepen heeft:

"Kom mede uit dit doode, klerikale hol, waar het stinkt van de middeleeuwen als uit een graf. Kom mede naar Oostende, naar het tegenwoordige, naar het leven, het moderne, vrije, verlichte, onbedwongen, genotrijke leven langs het breede strandpad van de welingerichte badplaats!"⁶

Nu wordt heel deze alinea (de derde alinea van het boek) - dus ook het citaat over het "onverklaarbare" en "de klauwen van de zwarten" en de passage over "de wolven en hun buit" - in de mond gelegd van de progressieve Brandesianen waartoe tot kort voor het verschijnen van *Oostende-Brügge* Drachmann zelf nog gerekend werd. Bij een eerste lezing is dit misschien niet onmiddellijk duidelijk, vooral omdat de Deen ook na zijn overgang naar het romantisch-nationale kamp nog antiklerikale trekjes bleef vertonen.

Wanneer Holger Drachmann in Oostende aankomt, wordt zijn reactie door Coussens als volgt beschreven:

"Nu vlamt in laaiende dithyramben zijn bewondering op voor de bedorven, wereldsche zomerstad aan 't vlaamsche Noordzeestrand, 'waar iedereen vrij is' en waar hij duizenden mensen een leven meent te zien toepassen zooals hij er een droomt en bewerkt voor zijn land. Dat is nu eerst een wereldje vol godloochening, mooi door de onbelemmerde, ongefnuikte, onbedreigde menschevrijheid!".

Als men Arthur Coussens leest, is het dus duidelijk dat in zijn ogen Drachmann het doodse, klerikale Brugge verafschuwt en vol bewondering staat voor het moderne, verlichte Oostende. En toch konden we uit de hierboven geciteerde woorden van Alex Bolckmans over de tegenstelling tussen "het mondaine Oostende en het ingetogen Brugge" eigenlijk al vermoeden dat Holger Drachmann zijn klemtonen wel wat anders legt. Hoe zou de breuk met Brandes overigens te rijmen zijn met de accenten die Arthur Coussens in *Oostende-Brugge* meent terug te vinden?

Van een breuk met Brandes heeft Coussens trouwens nooit gehoord en in dit boek zeker niets gemerkt. Hij beschouwt Drachmann nog steeds als een trouw volgeling van Georg Brandes. Om te bewijzen dat hij ook het positivistisch geloof in de vooruitgang aanhangt, vertaalt Coussens van de hier volgende alinea alleen de laatste zin zonder op de ironische bedoeling van het geheel te letten:

"Tilbage til Naturen! - Hvad for noget? *tilbage*? Jamen, vi skal jo frem! Alt skal frem i vore Dage. I Fremtiden ligger den rigtige, den patent-udtagne Natur. Alt udvikler sig i rivende Fart: Telefoner, Elektricitet; hvorfor da ikke tro paa, at den Natur, som vi nu alle tilstræber, først ret til Gavns vil krone vore Bestræbelser i Fremtiden?"⁸.

De eerste zin van dit citaat "Terug naar de natuur!" is natuurlijk een verwijzing naar J.J. Rousseau, over wiens filosofie van het hart en het gevoel Drachmann het op de vorige bladzijde nog gehad heeft. Hart en gevoel, warme menselijkheid, werden daar - en op tal van andere plaatsen - gesteld tegenover "partijhaat en tweedracht" (265), wat overeenkomt met de koele harde geest van hen die "de problemen onder debat" (217) willen stellen, de "baanbrekers, mannen van de ernst, mannen van de toorn" (218). Wanneer men de parallelplaatsen uit de tekst, die door de woordkeus als een referentiekader opgeroepen worden, op een rijtje zet, is het duidelijk dat Drachmann hier eenvoudige, hartelijke menselijkheid en romantiek stelt tegenover positivisme, radikalisme, kritische en agitatorische meedogenloosheid en naturalisme.

Een eerste reden waarom Arthur Coussens bepaalde houdingen en inzichten van Drachmann niet kan waarderen of zelfs ook maar begrijpen, heb ik al even vermeld. Als priester wijst hij ongenueanceerd af al wat niet overeenkomt met de beginselen van zijn rooms-katholieke theologie. Natuurlijk vermeldt hij wel sommige positieve uitlatingen van de Deense schrijver. Zo vertaalt hij bijv. volgende passage:

"Ze moet toch iets aan hebben, die roomsche Moederkerk; die geloofsdrang moet diepe, verdoken, wijduitslaande wortelen in den grond hebben; alleen door gewoonte blijft men niet wat men is, evenmin als men door een plotse omwenteling iets anders wordt..."⁹.

Maar hij knoopt er onmiddellijk dit commentaar aan vast:

"Ja, die roomsche Moederkerk heeft bepaald iets aan, Holgertje. Toe, nu of nooit hadt ge wat moeten uitweiden over haar grootheid, haar veredelenden invloed op ons volk, dat in zijn leven nog iets anders vertoont dan ondeugden, man! Gij weidt immers zoo gaarne en zooveel *tegen* haar uit? Maar niets meer over de Moederkerk. Deze vluchtige verwondering komt bij hem niet tot de minste waardeering of bewondering voor onzen godsdienst!"¹⁰.

Nog duidelijker klinkt deze radikale veroordeling van al wat in zijn ogen onorthodoxe theologie is, wanneer hij de passage vertaalt waarin Drachmann het naar aanleiding van het stemmingsvolle Minnewater heeft over "Naturens Musik"¹¹. Zijn haast pantheïstische ervaring van de natuur en van de sporen van geloof in het oude middeleeuwse Brugge brengt de Deense dichter a.h.w. vanzelf tot "een uitputbare, eeuwige liefdebron (...) die door de menschenharten vloeit en de zielen vruchtbaar maakt voor het oneindig begrip 'God' of: 'het goede' "¹². Deze Godservaring mondt bij Drachmann uit in een "Ur-Religion", "uden skrevne Love, uden Ord og uden Dogmer"¹³, want alle dogma's en systemen, zowel van de kerk als van de wetenschap, zullen verdwijnen, had hij op de vorige bladzijde gezegd. Alle ismen - hij noemt o.a. papisme, lutheranisme, naturalisme - zijn ten dode gedoemd.

Het kommentaar van Arthur Coussens na de overigens vrij indrukwekkende, lyrische ontboezeming van Holger Drachmann luidt als volgt:

"Met zulken en nog meer onbegrijpelijken praat, doorgloeid van woede tegen ons duurbaar geloof, zwanger van misprijzen voor de Kerk en haar bedienaars, van bespottende en medelijden voor hen die hun God en hun priester liefhebben spreidde de beroemde deense woordkunstenaar Drachmann zijn boek vol. Wat benullig gebluf, wat onzin al maar door!"¹⁴

Een tweede punt dat verklaart waarom Arthur Coussens niet toegankelijk schijnt te zijn voor de eigenlijke bedoelingen van de Deense schrijver, heb ik al beklemtoond n.a.v. de citaten bij voetnoot 6 en 8. De Westvlaamse priesterdichter vat deze teksten letterlijk op en blijkt niet ontvankelijk voor de ironie en het sarkasme die de Deen in de bewuste citaten gelegd heeft. Dat kan te wijten zijn aan onvoldoende vertrouwdheid met het Deens - ironie en humor behoren bij het zich eigen maken van een vreemde taal altijd tot een gevorderd stadium -, maar het kan ook een uiting zijn van innerlijke stroefheid en dus het gevolg van zijn argwaan tegen een andere ideologie.

Maar het toppunt is misschien nog wel dat hij hoegenaamd geen oog heeft voor de teksten waarin Drachmann zelf duidelijk en rechtstreeks zijn mening uitdrukt, zoals wanneer hij zegt dat het hem "deugd deed weg te komen uit Oostende"¹⁵ of nog duidelijker wanneer hij zijn vuist balt tegen Oostende en uitschreeuwde:

"Aldrig skal Du slaa Klo i mig, aldrig skal jeg blive din Mand, om der staar skrevet nok saa meget, at 'min Attraa skal være til Dig og Du skal herske over mig'. Aldrig slutter jeg Fred med Dig, saa længe der er Livs Aande i mig. Kald mig saa Frafalden, eller Forræder, eller Poltron, eller hvad Du vil. Den største Frygt er netop at tjene Dig. Den største Pligt er at søge Dig paa dine Enemærker, tage dit Billed, vise Dig frem, som Du er. Og hvis Du

er Sandheden, saa er Solen og Dagen og Lyset, Eddaerne, Homer og Testamenterne Løgnen. Men *det* skal Du først bevise!"¹⁶

Holger Drachmann richt zich hier tot Oostende, maar als hij zegt: "noem mij dan afvallige of verrader of lafaard", is het precies of hij Georg Brandes zelf rechtstreeks aanspreekt. Je verbindt deze passus als vanzelf met een vorige bladzijde uit *Ostende-Brügge* waar hij de mannen van de moderne doorbraak "Banebrydere" noemt, "Vredens Mænd (...), Hadets, Straffens, Dommens (...) Mænd", die meedogenloos optreden tegen elke afvallige of overloper¹⁷.

In de daaropvolgende passage legt Drachmann een eerste, zij het nog niet uitgewerkt verband tussen de moderne, grote stad Oostende en de verdrukking van de Vlaamse geest: "Her er man moderniseret fransk. Det gode gamle flamske skal undertrykkes; i hvert Fald 'assimileres'"¹⁸. Drie bladzijden verder wordt dit verband al wat meer uitgewerkt: de intelligentsia houdt zich op in Oostende. Zij houdt zich dooernstig bezig met de problemen van de tijd en laat zich leiden door het materialisme, door "den franko-amerikanske Aand, som regerer Verden"¹⁹.

Nog duidelijker laat hij zijn spreekbuis, de jonge Belgische schilder die hem naar Brugge vergezelt, de betekenis van de Vlaamse beweging als volgt omschrijven:

"Den flamske Bevægelse er vort Sprogs Ret imod det franske. Men ikke blot Sprogets, det er Folkets Ejendommelighed imod det nivellerende; det usamensatte og djærve imod det forfinede, det naive imod det pikante, det varme Hjerte imod den kolde Tvivl, flamsk mod fransk, vor Arne imod Paris's Boulevarder"²⁰.

Met dit citaat bevinden we ons volledig in de kern van Drachmanns intenties in *Ostende-Brügge*. Hij verzet zich tegen de clan van Brandes die het harteloze, kil intellectuele positivisme uit Frankrijk propageert en in de literatuur het naturalisme heeft ingevoerd met zijn wetenschappelijke belangstelling voor al wat lelijk is in het leven²¹. Voor zijn strijd hiertegen vindt hij steun en inspiratie in het voorbeeld van de Vlaamse beweging, die haar volkse eigenheid verdedigt tegen de Franse invloed.

Dat Arthur Coussens hier niet meer aandacht aan besteedt, is alleen te begrijpen vanuit zijn aversie tegen de antiklerikale oprispingen van de Deense schrijver. Met de gezel van Drachmann op zijn wandeling van Oostende naar Brugge is hij niet erg ingenomen, want "die schilder laat zijn vlaamsch volk heel den weg maar gerust beklagen en bespotten. Wat een Vlaming!"²². Zijn positieve bemerking over de houding van de Deen tegenover de Vlaamse beweging verdrinkt in de kritiek:

"waar Holger Drachmann daarna instemmend spreekt over de vlaamsche beweging - al heeft hij hieraan natuurlijk nog eens zijn anti-paapsch vuurtje aan te steken - kan hij me niet meer boeien. Ten slotte zullen mijn vlaamsche lezers, als ze zich herinneren dat mede door Drachmann's luidruchtige veldtochten tegen den godsdienst, Denemarken tot een allertreurigst geestelijk verval gekomen is, zijn gebazel over Vlaanderen eenigszins begrijpen. En eveneens zullen zij vatten hoe hij meer houdt van Oostende en ook van Turkije, waar hij na zijn tweede echtscheiding een weinig later heenreisde"²³.

In Denemarken hadden de liefdesaffaires en echtscheidingen waarin Drachmann verwickeld raakte, herhaaldelijk schandaal verwekt. Die feiten moeten Arthur Coussens bij zijn Deense vriend, die hem het boek *Ostende-Brügge* leende, ter ore gekomen zijn en zij hebben zijn oordeel waarschijnlijk sterk beïnvloed.

Zijn besluit is dan ook in dezelfde geest:

"Ik stuurde mijn Deen dus een brief met een heele boel terechtwijzende kanteekeningen, genoeg om zijn landgenooten te kunnen aantoonen wat, na dit kort artikel, mijn vlaamsche lezers althans reeds zullen vermoeden, zonder dat verder aanhaling of bespreking noodig zij: dat nl. Holger Drachmann in deze 160 bladzijden over ons volk, ons land en onze kunst zoo waardeloos-nietig, zoo ongerijmd of zoo hatelijk heeft geschreven dat dit boek van een der deensche grootmeesters als niet een ander uitmunt door laagheid, dwaasheid en valsheid"²⁴.

Wat de Vlaamse beweging betreft, schrijft Coussens dus slechts één schamel zinnetje. Je zou hieruit haast moeten opmaken dat hij niet eens gelezen heeft wat Drachmann zegt over zijn plan om de verworvenheden van de Vlaamse beweging toe te passen op de Deense situatie²⁵. Maar daarvoor had Arthur Coussens in zijn positie als verontwaardigd clericus blijkbaar geen aandacht meer.

Het is jammer dat de Westvlaamse priester niet iets meer begrip voor Drachmann heeft kunnen opbrengen. Dan had hij zeker ingezien dat bijna hetzelfde wat hij over Johannes Jörgensen schreef ook van toepassing was op Holger Drachmann. Jörgensen had nl. in 1911 *Indtryk og Stemninger* gepubliceerd waar hij Brugge plaatst tegenover een andere mondaine Belgische stad, Brussel, die daar ongeveer dezelfde rol speelt als Oostende bij Drachmann. Jörgensen "brengt", schrijft Coussens "het kalme, oude, vrome Brugge in tegenstelling met het lawaaierige, moderne, uitspattende Brussel en ziet hierin als de belichaming van twee levensopvattingen, waartusschen elke mensch te kiezen heeft, - een keus waarin alle kunstenaars en echte mensen, zegt hij, natuurlijk Brugge moeten voorkeuren"²⁶.

Het opstel van Johannes Jörgensen over Brussel en Brugge beslaat nauwelijks drie bladzijden en werd door Arthur Coussens in het Nederlands vertaald²⁷. De voorlaatste alinea van dit opstel heeft heel zeker ook de vertaler in zijn oordeel over Drachmann beïnvloed:

"Eens wandelde Holger Drachmann langs deze reien en was onder de bekoring van deze stilte. Maar hij sloeg de betoovering uiteen, hij rukte zich los en keerde terug naar de grootstad: naar de lanen, de cafés en de variété-schouwburgen. Kopenhagen had hem tot een beroemd man gemaakt; Brugge zou hem misschien tot een groter mensch en een dieper kunstenaar hebben gemaakt"²⁸.

Toch zou het oordeel van Coussens over Drachmann heel wat genuanceerder geweest zijn als hij Jörgensen - die hij in 1911 in Charlottenlund bezocht had - ook grondig geraadpleegd had over *Ostende-Brügge*. Had de Deense bekeerling niet in 1896, juist in het jaar dat hij in de katholieke kerk opgenomen werd, zijn uitdrukkelijke dank voor dit boek uitgesproken in het door Viggo Stuckenberg en L.C. Nielsen uitgegeven huldealbum *De unges Bog til Holger Drachmann*? En was *Ostende-Brügge* niet een eerste aanloop geweest naar de neoromantische vernieuwing van de jaren negentig?

LITERATUUR

Over Arthur Coussens is niet veel geschreven. Joris Eeckhout wijdde enkele bladzijden aan hem in *Litteraire Profielen* III, Gent 1929, blz. 157-164, en Romain Vanlandschoot schreef een inleiding over hem in *VWS-cahiers. Bibliotheek van de Westvlaamse letteren*, jg. 16, nr. 3/A, 1981, blz. 1-3 (met bibliografie blz. 15).

NOTEN

1. art. (*Biekorf*) p. 97-98; boek (*Pennetrekken uit Denemarken*) p. 152-153. De drukfout in het op drie na laatste woord (daar i.p.v. door) heb ik in overeenstemming met het boek gecorrigeerd.
2. art. p. 98. In het boek (p. 154) is tussen "zeemansleven" en "Maar die haat" nog een zin ingelast.
3. art. p. 100. De eerste zin is in het boek (p. 155) enigszins gewijzigd.
4. art. p. 100, boek p. 155-156.
5. *Skrifter* II, p. 202. Ik heb niet kunnen nagaan of de originele uitgave afweek van deze tekst. Ook op de volgende bladzijde noemt hij de priester nog eens "den slugne Ulv".
6. art. p. 100; boek p. 156.
7. art. p. 100; boek p. 156-157.

8. *Skrifter* II, p. 266. De laatste zin hiervan in de vert. van Coussens: art. p. 103; boek p. 160. Ter verontschuldiging van Coussens kan er wel op gewezen worden dat Drachmann zich in 1891 weer met Brandes verzoend had, al blijft hij in de kern van zijn werk - zijn welluidende, wiegende verzen - een onverbeterlijk romanticus.
9. art. p. 101; boek p. 158-159.
10. art. p. 102; boek p. 159.
11. *Skrifter* II, p. 279.
12. art. p. 104; boek p. 163.
13. *Skrifter* II, p. 280.
14. art. p. 105; boek p. 163.
15. *Skrifter* II, p. 251: "Jeg syntes, at baade han (zijn vriend, de jonge Belgische schilder, met wie hij van Oostende naar Brugge zal wandelen en die hem in de Vlaamse beweging inwijdt) og jeg havde godt af at komme bort fra Ostende".
16. *Skrifter* II, p. 256.
17. *Skrifter* II, p. 218.
18. *Skrifter* II, p. 219.
19. *Skrifter* II, p. 223.
20. *Skrifter* II, p. 238.
21. Zie hiervoor vooral *Skrifter* II, p. 222-224, 236, 255, 286-287.
22. art. p. 103; boek p. 160.
23. art. p. 106; boek p. 165.
24. art. p. 106; boek p. 166.
25. *Skrifter* II, p. 287, 289, 295-296.
26. art. p. 99. Deze passage is in het boek weggelaten.
27. *Pennetrekken uit Denemarken*, p. 111-113.
28. *Pennetrekken uit Denemarken*, p. 113.